

М. В. Щурик, д-р екон. наук,
проректор з наукової роботи,
Івано-Франківський університет права
ім. Короля Данила Галицького

ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ АПК У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРЕДУМОВИ

The article reveals preconditions for usage, preserving, improvement and land protection according to theoretical and methodological footing as to the concept of constant development. The author suggests the mechanism of material and spiritual combination in connection with land resources reproduction.

Постановка проблеми. Економічна модель трансформації сільськогосподарських угідь у вітчизняному аграрному секторі економіки спрямовує зусилля суб'єктів володіння земельними ресурсами на задоволення в першу чергу матеріальних інтересів. Домінування лише матеріального без урахування духовності, потреб збереження, поліпшення та охорони земель, може призвести в кінцевому підсумку до негативних наслідків у зв'язку з відтворенням земельних угідь у аграрному секторі економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Земельна реформа в сільськогосподарському секторі економіки, в основі якої було покладено роздержавлення, паювання та приватизацію земельних ресурсів не забезпечила очікуваних позитивних результатів. Йдеться про існуючу нині депресивність сільського господарства, що проявляється в зменшенні обсягів виробництва валової продукції, значному погіршенні використання, збереження та поліпшення земель, загострення екологічних і соціальних проблем тощо.

Однією з причин недостатнього розвитку аграрного сектора, на нашу думку, стала безкоштовна роздача громадянам земельних паїв, пошук міфічного господаря землі, практичне повне знищення колективної та державної форм власності на землю тощо. Земельна реформа призвела до того, що значна частина високопродуктивних угідь нині вилучена з господарського обігу. За даними Державного комітету земельних ресурсів, 4,8 млн га земельних паїв не використовуються [1, с. 70]. Не виправдала себе також тотальна приватизація земельних ресурсів. Більше того приватизаційні процеси призвели в сільському господарстві до виснаження земель, погіршення їх якісних характеристик, зростання засміченості та забрудненості. Процес реформування пі-

шов у напрямі відродження нетрудової приватної власності та встановлення в економіці, а відтак і в політиці диктатури приватного власника. Справжнім господарем є той, хто вміє господарювати, має відповідну кваліфікацію, — безпосередній виробник (менеджер), а не просто власник [6, с. 21].

Негативний вплив на ефективне та раціональне відтворення земельних ресурсів у вітчизняному земельному господарстві спричинило також швидке зростання розораності сільськогосподарських угідь, у той час як у високорозвинутих країнах намітилась тенденція до їх зменшення. Зокрема, три країни з групи розвинутих скоротили як загальну площу сільськогосподарських угідь, так і площу орних земель: Франція — на 4,8 і 1,2 млн га, США — на 40,6 і 3,9 млн га, Німеччина — на 2,4 і 0,4 млн га [2, с. 153].

Земельна реформа в аграрному секторі спричинила також погіршення екології. За оцінками спеціалістів «вклад» вітчизняного АПК в економічну кризу країни становить у середньому 30—40 %, у тому числі забруднення земельних ресурсів — понад 50 %, а поверхневих водойм — 45—50 % [10, с. 114]. Таким чином, відтворення земельних ресурсів у вітчизняному аграрному секторі економіки не відповідає вимогам сьогодення і потребує внесення певних корективів, вироблення нової стратегії, яка б спрямовувалась не лише на досягнення матеріальних інтересів суб'єктів господарювання, а й на збереження, поліпшення та охорону землі. Насамперед це стосується запровадження нових ціннісних критеріїв відтворення земельних угідь, в основі яких слід покласти матеріальні та духовні складові відтворення. Саме такі вимоги рекомендує запровадити в процесі використання, збереження, поліпшення та охорони земель Концепція сталого розвитку, що розроблена світовою спільнотою у 1987 році.

Постановка завдання. Обґрунтувати потребу організації відтворення земельних ресурсів відповідно до вимог концепції сталого розвитку та пріоритетів, затверджених Конференцією ООН у Ріо-де-Жанейро, 3—4 червня 1992 року «Порядок денний на ХХІ століття». Запропонувати найважливіші передумови організації земельного господарства шляхом поєднання моральних і матеріальних складових відтворювального процесу.

Результати досліджень. Інтенсифікація глобалізаційних та інтеграційних процесів в економіці потребує запровадження адекватних заходів у вітчизняному аграрному секторі економіки. Це означає, що національні пріоритети мають бути гармонізовані з характером глобальних змін, які відбуваються на світовому агро-

продовольчому ринку [5, с. 17]. Особливо це стосується земельних угідь, які слугують головною продуктивною силою сільсько-господарського сектора економіки. Земля, рівень її використання, збереження, поліпшення та охорона є тим стратегічним ресурсом, завдяки якому може бути забезпечений належний рівень життя теперішнього й майбутнього поколінь.

Досліджуючи процес відтворення земель у аграрному секторі, вчені зазначають, що земельні відносини часто є відірваними від законів природи, що призводить до негативних наслідків при розв'язанні економічних, екологічних, соціальних та інших важливих складових розвитку. Одним з проявів кризи в економічній думці є її відрив від природних законів, тобто нехтування необхідністю враховувати природні закономірності економічного буття [4, с. 60]. Саме тому налагодження належних конструктивних взаємовідносин між соціумом і природою є однією з найважливіших передумов відтворення земельних угідь аграрного сектора стосовно вимог сталого розвитку. Зазначене потребує розробки нових наукових теоретичних та методологічних засад, які би формували в суспільстві якісно нове, усвідомлене сприйняття соціумом призначення природи в цілому та земельних ресурсів зокрема. Головною причиною краху економічної системи соціалізму стало орієнтування тільки на теорію трудової вартості при ігноруванні, насамперед землі, як утворювача додаткової вартості [8]. Таким чином, відтворювальний процес земельних ресурсів аграрного сектора економіки в умовах інтенсифікації глобалізаційних процесів потребує побудови, організації та запровадження земельних відносин, які забезпечували розв'язання не лише чисто економічних інтересів суб'єктів володіння та користування землею. Йдеться про організацію відтворення земельних ресурсів, яка б поєднувала і економічні, і екологічні, і соціальні потреби соціуму. А. Сміт підкреслював, що в сільському господарстві разом із людиною працює природа, а завдання людини — використовувати природну родючість землі для вирощування рослин найвигідніших для неї [9].

З метою координації зусиль для досягнення стабільності економічних, екологічних та соціальних складових міжнародною спільнотою в червні 1992 року в Ріо-де-Жанейро на конференції ООН по навколишньому середовищу та розвитку було прийнято програмний документ «Порядок денний на XXI століття». Зміст програми слугує орієнтиром для розробки стратегії відтворення земельних ресурсів на рівні держави, макрорегіону, населеного пункту, яка має бути спрямована на досягнення триєдиної мети,

виходячи із наявного ресурсного потенціалу. Причому використання землі має базуватись не на виснажливій її експлуатації для задоволення лише економічних інтересів, а забезпечувати обов'язковість виконання заходів збереження, поліпшення та охорони земельних угідь. Економічне зростання, що супроводжується виснаженням природних ресурсів, забрудненням довкілля, погіршенням якості життя загострює проблему збереження стабільності, виживання людства [10, с. 85].

Концепція сталого розвитку була розроблена країнами світової спільноти дещо раніше, ніж програмний документ «Порядок денний на XXI століття». Вперше вона прозвучала в Доповіді «Наше спільне майбутнє» на 42-ій сесії ООН (1987 р.) у зв'язку з потребою забезпечення розвитку не лише теперішнього, але й майбутнього покоління. Щодо документа, прийнятого в 1992 р. у Ріо-де-Жанейро, то він є логічним продовженням рішень прийнятих 42-ою сесією ООН.

З метою запровадження заходів сталого розвитку в країнах — членах ОЕСР у 1997 році були розроблені екологічні індикатори для сільського господарства за такими 13 розділами: використання засобів захисту, пестицидів, води, земель та їх консервація, якість ґрунтів, води, викиди газів, що спричиняють парниковий ефект, біорізноманіття, середовище існування диких видів тварин і рослин, ландшафт, управління сільськогосподарською діяльністю, фінансові ресурси сільського господарства, соціокультурні проблеми [10]. Подібні індикатори нині розроблені в інших країнах.

Потреба запровадження засад сталого розвитку у відтворювальному процесі земельних ресурсів стосується також вітчизняного аграрного сектора. Йдеться про те, що стратегічний розвиток земельних відносин у сільському господарстві повинен будуватись з урахуванням глобалізаційних і інтеграційних начал. Це аксіома без усвідомлення якої вітчизняний аграрний сектор не зможе одержати належного розвитку через призму використання, збереження, поліпшення та охорону земель.

Оцінка нинішнього стану переведення вітчизняного аграрного сектора на засади сталого розвитку засвідчує, що така потреба, рівень усвідомлення відповідними структурами носить досить часто формальний, популістський характер. З цього приводу дослідники зазначають, що «ідея сталого розвитку набула широкого розголосу в Україні, проте для її втілення у життя, на жаль, потрібно ще багато праці, часу та фінансів. До сьогодні не лише не маємо досконало опрацьованої національної програми, але й аде-

кватного усвідомлення концепції, завдань і невідкладної потреби їх реалізації. У багатьох державах світу така програма розроблена для кожної громади, кожного населеного пункту, в її здійсненні бере участь широке коло фахівців, наукові установи, місцеві органи влади й громадськість. Ми ж не маємо жодного прикладу її повноцінного системного функціонування» [7, с. 41].

Неусвідомлення, а звідси й несприйняття потреби відтворення земельних ресурсів АПК завдяки запровадженню моделі сталого розвитку у вітчизняному аграрному секторі пояснюється багатьма причинами. Найважливішими з них, на нашу думку, слід вважати: політичну нестабільність, низький рівень розвитку економіки більшості сфер національної економіки, податкову та законодавчу неврегульованість, помилково обрану модель трансформованої аграрної політики й ін. Перелік причин можна продовжити. Йдеться про фінансові труднощі, неврегульованість земельного господарства, відсутність новітніх технологій тощо. Разом з тим, на нашу думку, переведення відтворювального процесу земельних угідь на модель сталого розвитку значною мірою залежить від чинників, передумов, які нині можуть бути запроваджені на місцях, регіональному рівні. Зважаючи на те, що регіони України мають свої особливості організації засад сталого розвитку, зупинимось лише на передумовах їх запровадження лише у Карпатському макрорегіоні, природно-ресурсний потенціал якого в більшості областей має багато спільного. Йдеться про Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську та Чернівецьку області. Досліджуваний макрорегіон характеризується багатими природними запасами (ліси, гори, водні ресурси), відносно кращою екологією, своєрідним менталітетом сільських жителів, історичною ретроспективою (області макрорегіону були приєднані до складу України в 1939 — 1944 рр.) тощо.

Однією з найвагоміших причин, що певним чином унеможливує запровадження засад сталого розвитку відтворення земель у досліджуваному макрорегіоні, є малоземелля, а також значна подрібненість сільськогосподарських угідь. Земельна реформа в сільськогосподарському секторі економіки, що здійснювалась шляхом роздержавлення, паювання та приватизації, призвела до подрібнення цілісних земельних масивів серед величезної кількості домогосподарств, у підпорядкуванні яких нині знаходиться близько 2/3 сільськогосподарських угідь. Більше того, перерозподіл земель на користь господарств населення продовжується (табл. 1).

Зосередження переважаючої частини дрібних земельних ділянок (паїв) у підпорядкуванні домогосподарств нині гальмує гармонізацію земельних відносин вітчизняного сектора економіки аграрного сектора до умов та стандартів сталого розвитку.

Таблиця 1

**ДИНАМІКА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ УГІДЬ
КАРПАТСЬКОГО МАКРОРЕГІОНУ ЗА КАТЕГОРІЯМИ
ЗЕМЛЕКОРИСТУВАЧІВ І ВЛАСНИКІВ ЗЕМЕЛЬ, тис. га***

	2000 р.			2005 р.		
	Всього с. г. угідь	у тому числі		Всього с. г. угідь	у тому числі	
		с. г підприємства	господарства селян		с. г. підприємства	Господарства селян
Закарпатська	433,4	161,8	271,6	413,8	65,8	348,0
Івано-Франківська	524,4	197,7	326,7	498,0	108,4	390,5
Львівська	1131,9	489,1	642,8	1054,3	256,7	797,6
Чернівецька	458,6	239,4	219,2	454,0	128,7	325,3
Разом по макрорегіону	2548,3	1088,0	1460,3	2421,0	559,6	1861,4

* За даними Івано-Франківського головного управління сільського господарства

Йдеться про складнощі організації фінансування, запровадження інноваційних продуктів, підготовки кваліфікованих кадрів, які би володіли знаннями критеріїв сталого розвитку, низький рівень технічного забезпечення тощо. Цілком зрозуміло, що розрізненість дрібних господарств населення, які мають у підпорядкуванні зверх 70 % сільськогосподарських угідь, ускладнює можливість регулювання земельних відносин, які би спрямовувались на розв'язання економічних, екологічних та соціальних завдань відповідно до критеріїв розроблених світовою спільнотою. Саме тому запровадженню засад сталого розвитку у процес відтворення земельних ресурсів має передувати формування новітніх сільськогосподарських підприємств усіх форм власності за рахунок об'єднання земельних паїв домогосподарств, вилучення їх у тих власників, які самостійно не можуть організувати належне ве-

дення земельного господарства. Одночасно зазначимо, що ми не є прихильниками знищення (ліквідації) дрібних господарств населення. Метою пропонованої реорганізації є формування такого типу агроформувань (включаючи земельні господарства селян), які зможуть забезпечити розв'язання триєдиного завдання сталого розвитку.

Наступним важливим заходом (передумовою) імплементації заходів відтворення земельних ресурсів, запропонованих світовою спільнотою на 42-ій сесії ООН (1987 р.) у досліджуваному макрорегіоні, є проведення інвентаризації сільськогосподарських угідь. Трансформація земельних відносин, гармонізація їх до моделі сталого розвитку стане можливою лише завдяки обстеженню земельних угідь, оскільки нині немає об'єктивної інформації щодо кількісного та якісного стану земель у досліджуваному макрорегіоні.

Особливо важлива роль під час переведення процесу відтворення земель на засадах сталого розвитку належить духовній зрілості суспільства. Зазначена складова, на нашу думку, є найбільш ваговою, суттєвою та синтезує всі передумови успішного розв'язання покладеного завдання. Саме рівень духовності є найважливішим чинником, завдяки якому формується сприйняття цінностей соціумом до природи, земельних ресурсів, всього навколишнього середовища. Бездуховність, аморальність є тими постулатами, які гублять природу, суспільство, державу, призводять до швидкої деградації земельних ресурсів. Прийняття «правильних» законів, зорієнтованих виключно на досягнення матеріального, достатність фінансування, а також забезпечення інших складових відтворення земель, не зможе забезпечити нині функціонування сільського господарства на засадах сталого розвитку. Йдеться про те, що суспільство, яке формує свої цінності виключно на матеріальних, споживацьких інтересах, а до землі відноситься як до такої, що надана їй Всевишнім виключно для задоволення власних потреб, як до субстанції, що не є живим організмом, — модель сталого розвитку носитиме швидше всього формальний, а не об'єктивний характер. Без формування духовності соціуму, без створення адекватних інституцій, без реальної участі в цих процесах держави відтворення земельних ресурсів підсвідомо буде спрямовуватись на забезпечення матеріальних інтересів.

Висновки. Оцінка результатів земельної реформи в аграрному секторі засвідчує, що в Україні значно загострились не лише економічні, а й екологічні та соціальні проблеми відтворювального процесу. Саме тому, на наше переконання, нині гостро стоїть пи-

тання про запровадження якісно нової економічної моделі відтворення земельних ресурсів, яка б будувалась на стратегії, розробленні міжнародною спільнотою, в зв'язку з інтенсифікацією глобалізаційних та інтеграційних процесів. Йдеться про потребу запровадження засад відтворення земельних ресурсів, в основу яких слід покласти розв'язання триєдиного завдання: підвищення ефективності економіки, покращення екології та поліпшення соціального захисту населення. При цьому особливо важлива роль відводиться природі, земельним ресурсам. Відносини між соціумом та природою повинні нині будуватись з обов'язковим урахуванням балансу між ними. Порушення рівноваги, спрямованість цінностей соціуму на задоволення 10 лише матеріальних потреб часто завдає значної шкоди екології земельних ресурсів, погіршує розв'язання соціальних проблем.

Література

1. *Амбросов В.* Ефективність використання факторів розширеного відтворення в аграрному секторі // *Економіка України*. — 2009. — № 1. — С. 67—73.
2. *Власов В. І.* Використання земельних ресурсів у країнах — основних виробниках сільськогосподарської продукції // *Економіка АГЖ*. — 2007. — № 4 — С. 152—154.
3. *Корнійчук Л.* Економічне зростання і сталий розвиток // *Економіка України*. — 2008. — № 4. — С. 82—90.
4. *Корнійчук Л., Шевчук В., Воробйова Л.* Фізична економія. Українська школа // *Економіка України*. — 2006. — № 9. — С. 55—63.
5. *Могильний О. М.* Аграрна політика: нові виклики і випробування // *Економіка та держава*. — 2008. — № 9. — С. 17—21.
6. *Павлишенко М. М.* Демократизація власності — основа демократизації суспільства // *Економіка України*. — 2006, — № 9. — С. 12—25.
7. *Павліха Н.* Принципи просторового менеджменту сталого розвитку // *Економіка України*. — 2006. — № 1. — С. 40—45.
8. *Саблук П. Т.* Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в XXI столітті. — К.: ІАЕ, 2001. — 93 с.
9. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов. Книги I—III / Пер. с англ. — М.: Наука, 1993. — 572 с.
10. *Трегобчук В. М.* Концептуальні основи сталого та екологічнобезпечного розвитку національного АГК: У кн.: Проблеми сталого розвитку України. — К.: БМТ, 1998. — С. 114.